

Från behandling till hårdare tag? En kritisk analys av högervågsargumentet inom svensk kriminalpolitik*

*Av Robert Andersson, docent i kriminologi vid polisutbildningen,
Linnéuniversitetet, Växjö*

Abstract

In this article I address the question of whether there has been a punitive turn in Swedish crime policy or not. Since the punitive turn is connected to the downfall of the rehabilitative ideal, and to what David Garland has termed penal welfarism, I make my argument with reference to these phenomena in Sweden. I claim that there were two rationales behind the penal welfare state and the rehabilitative ideal in Sweden: a social liberal rationale built on paternalism and interventionism, and a social democratic rationale built on Marxist class analysis. My argument is that while penal welfarism is still operating in Sweden, the social liberal rationale has been discarded. This means that the social democratic rationale built on Marxist class analysis is now the single dominating force behind Swedish penal welfarism. The argument for a punitive turn in Sweden therefore has no support.

Inledning

Med David Garlands bok *The Culture of Control* kom välfärdsstaten att ställas i fokus för analyser av kriminalpolitik. Enligt Garland har en straffande vändning, *the punitive turn*, resulterat i att den brittiska och amerikanska välfärdsstaten förpassats till den historiska sophögen. Välfärdsstatens samhällsförbättrande program har i USA och Storbritannien övergetts av de liberala eliterna och i dess ställe har, menar Garland, en kontrollens kultur utvecklats där ökad repression, övervakning och rädsla för brott har renderat överfyllda fängelser. En liknande beskrivning av svenska kriminalpolitiska skeenden har till del vuxit fram inom svensk forskning. Men den svenska bild som ges har en tydligare partipolitisk klangbotten: den svenska kriminalpolitiken har drabbats av en högervåg (Estrada

* Title in English: *From rehabilitation to punishment? A critical analysis of the punitive turn argument concerning Swedish crime policy*

2004). Enligt denna historieskrivning kom socialdemokraterna, under press från moderaterna, att svänga kriminalpolitiskt och gå från en human kriminalpolitik till hårdare tag och ökad repression (Estrada 2004, Lenke 2007, Tham 2018). Till skillnad från Garland's analyser saknar flertalet av de svenska analyserna av den svenska straffande vändningen förklaringar som går utanför partipolitikens strikta domäner. Där Garland ser underifrån kommande kulturella förändringar ser svenska forskare partistrategiskt och partipolitiskt utnyttjande av hårdare tag-retoriken (Demker & Duus-Otterström 2009, Estrada 2004, Tham 2018). Kriminalpolitiken blir här ett partipolitikens skyltfönster där väljarna luras in i butiken med falsk reklam. Kriminalpolitiken framstår i detta perspektiv som irrationell och repressiv eftersom den inte kan försvaras utifrån kriminologisk forskning (Tham 2018). Därigenom uppstår också en oförmåga från forskningens sida att förstå rationaliteten i de kriminalpolitiska skeendena. Den straffande vändningen i Sverige och dess empiriska synliggörande i partipolitiska kriminalpolitiska utspel under valrörelser tycks inte kunna få något annat svar än att politikerna driver på för att göra kriminalpolitiken ännu mer repressiv och ännu mer forskningsfientlig. Eller? Syftet med denna artikel är att analysera denna straffande vändning för svenska förhållanden. Är det en straffande vändning vi sett, och kan den i så fall förklaras av en generell högervåg inom kriminalpolitiken?

Argument och disposition på artikeln

Huvudargumentet i denna artikel är att välfärds-kriminalpolitiken i Sverige inte har fallit, utan vad som fallit är en specifik rationalitet inom den, en rationalitet jag väljer att benämna det socialliberala förnufts goda vilja. Den svenska välfärdsstaten har i alla fall minst två »ursprung«, dels ett socialliberalt ursprung som springer ur den problematisering av den sociala frågan som liberaler och andra socialpolitiskt aktiva mejslade fram från sent 1800-tal, dels ett socialdemokratiskt ursprung byggt på en marxistisk klassanalys. Skillnaden i perspektiv på »sociala problem« mellan dessa två välfärdsmodeller kan inte nog betonas. Den socialliberala modellen för välfärd bygger på paternalism och filantropi, en hjälp som ska vara relaterad till förändringsviljan hos den som erbjuds hjälpen. Workfare och andra liberala välfärdsåtgärder bygger på en uppdelning av personer i *poor* and *pauper*. Endast gamla, barn och dem med en reellt nedsatt arbetsförmåga kan förvänta sig något utan motprestation. Företeelser som behovsprövning härstammar därmed från detta förhållningsätt till socialpolitiken.

Den socialdemokratiska välfärdsstaten bygger på att se sociala problem som sprungna ur klassamhällets orättvisor, och välfärdsstatens uppgift blir därför omfördelning av samhällets resurser och avvecklandet av klassamhället. Denna

kompenenserande aspekt är mycket viktig. Personer existerandes i en social problematik ska inte stå med mössan i hand och nådigt söka bistånd. Med den socialdemokratiska statsministern Per-Albin Hanssons ord: »Skall det svenska samhället bli det goda medborgarhemmet måste klasskillnaden avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det ekonomiska förvaltandet, demokratin genomföras och tillämpas även socialt och ekonomiskt«. Valfärden ska alltså vara generell och inte behovsprövad. Dessa två förhållningssätt till välfärd är, menar jag, även synliga inom den svenska behandlingstanken. Ett argument i denna artikel är att vi bör särskilja mellan en socialliberal och en socialdemokratisk behandlingstanke. Kärnan i den socialliberala är paternalism, tillrättavisande och korrigerande av avvikaren – en process där experten ställer sig över och vet bättre än det subjekt som ska åtgärdas. Kärnan i den socialdemokratiska är skötsamhetsidealet och behandling i form av fostran till arbete. Den socialdemokratiska behandlingstanken bygger på den socialistiska fördelningsprincipen om till var och en efter behov, från var och en efter förmåga, och rymmer därmed dels det kompensatoriska i välfärdsstaten, dels det repressiva i att den som inte vill bidra efter förmåga utgör ett hot mot den solidaritet som är välfärdssamhället kärna.

Artikeln inleds med en diskussion om perioden då behandlingstankens fall inleddes i Sverige med argumentet att det som i själva verket »faller« är det paternalistiska socialliberala förnuftet. Jag går därefter vidare och diskuterar den borgerliga regeringsperioden 1976 till 1982. Här ställs frågan om högervägstesens är en rimlig tolkning och om inte skeendena istället måste förstås utifrån ett längre historiskt perspektiv. Här understryks också att perioden inte kännetecknats av någon vilja att avveckla den svenska välfärdsstaten (Lindvall, 2006, s. 13 f.). Jag går därnäst vidare och diskuterar vilket förnuft som kommer till uttryck i de politiska dokument som styr kriminalpolitiken i stort sedan 1990-talet. Bägge dokumenten är framtagna av socialdemokratiska regeringar och utgör exempel på det socialdemokratiska förnuftet inom kriminalpolitiken. Jag kommer även att visa hur det socialdemokratiska förnuftet alltid byggt på att skydda och främja allmänheten, samt att det socialliberala förnuftets talespersoner inom socialdemokratin troligen inte var representativa för partiet. Texten avslutas med att huvudproblemet med repressionstesens diskuteras, är verkligen repression det som styr det faktiska arbetet inom kriminalvården och det förebyggande arbetet?

Den socialliberala behandlingstankens fall

För Garland (2001) utgör behandlingstankens fall början på den kriminalpolitiska utveckling som han beskriver i *The Culture of Control*. Däremot avfärdar han

(2001, s. 72) beskrivningen av behandlingstankens fall som ett resultat av att negativa forskningsresultat bevisat individualpreventionen empiriskt falsifierad. Garland menar att en sådan förståelse av skeendena ger en orimlig beskrivning av vetenskapernas inflytande på kriminalpolitiken samt att negativa resultat funnits att tillgå sedan i alla fall 1930-talet (Daems 2008, s. 34). Garlands poäng har relevans även för Sverige: den typ av medicinsk rationalitet som stora delar av de svenska behandlingskritikerna angrep var uttrangerad i slutet på 1960-talet när behandlingskritiken sköt fart. Efterkrigstidens Sverige hade sett kraftiga öknningar av brottsligheten och den kriminologi som växte fram under 1940- och 50-talet var en sociologisk kriminologi som intresserade sig för frågor rörande brottslighetens omfattning och struktur, snarare än etiologiska frågor (Andersson & Nilsson 2013, Pedersson 2017). Detta blev också uppenbart när professorn i straffrätt, och den som gav svensk kriminologi en akademisk hemvist, Ivar Agge, 1955 gav ut boken *Kriminologi*. I boken medverkade Sveriges två första professorer i sociologi, Torgny Segerstedt som fick den första stolen i Uppsala 1947 och Gunnar Boalt som fick den första stolen i Stockholm 1954. Förordet skrevs av den svensk-amerikanske sociologen/kriminologen Thorsten Sellin. Svensk medicinsk kriminologis huvudman Olof Kinberg var förvisso med, men här handlade det inte om nyskrivna texter utan återutgivningar. Det var också Agge som till största del låg bakom den första professorsstolen i kriminologi i Sverige, en stol som 1964 gick till norrmannen Knut Sveri (Pedersson 2017).

Kritiken av behandlingstanken är skeenden som inte bara utspelar sig i Sverige utan även runt om i västvärlden. För svensk del var det medicinare som Gunnar Inghe och Skå-Gustav Jonsson som drog igång kritiken i slutet av 1950- och början på 1960-talet. Vad dessa vände sig mot var vad de beskrev som välfärdsstatens tillkortakommande och oförmågan att ge adekvat vård (se t.ex. Inghe & Inghe 1967). Deras argumentering byggde på att socialpolitiken misslyckats med att lösa klassproblematiken och att den välfärd som socialdemokraterna försökt bygga upp fortfarande hade stora brister efter närapå trettio års styre.¹

Även *Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering* (KRUM) grundades av en läkare, Bertil Wikström. Men KRUM blev också ett fäste för unga folkpartistiska (fp) politiker som likt Per Gahrton stod för en mer politiskt grundad kritik

1. Socialdemokraterna var aktiva i detta arbete och ville se förbättringar av välfärden. Bl.a. finansierade Folksam, en arbetarrörelseägt försäkringsbolag, Inghe & Inghes (1967) studie.

av behandlingstanken.² En outhärdad fråga är i vilken grad Fp använde KRUM och behandlingskritiken som ett slagträ mot socialdemokraterna. Enligt den dåvarande chefen för fängvårdsstyrelsen, Torsten Erikssons memoarer tycks Fp byta fot tämligen radikalt i fängvårdsfrågor i mitten 1960-talet – från att ha kritiserat S-regeringen för slapphet i kriminalvårdsfrågor till att istället anklaga S för att vara repressiva (Eriksson 1977). Den kritik som framfördes från KRUM:s håll var i början en liberal rättighetskritik där fångarnas (liberala) rättigheter ställdes mot den faktiska fängelsepraktiken (se Nilsson i detta nummer). Denna kritik ifrågasatte inte det liberala förnuftet och den paternalism som kom till uttryck i behandlingsideologin: det var de specifika medlen, inte rationaliteten bakom, som ansågs problematisk. Snarare än att riva fångelser, skulle fångarna ges inflytande över fängelset och sin vård, och därigenom befria sig själva innanför murarna som politiskt medvetna och aktiva subjekt (Ibid).

Behandlingskritiken kan delas in i fem delar: i) En socialmedicinsk kritik som menade att välfärden var ojämnt fördelad och behandlingsinsatserna därför otillräckliga eller rent av en chimär. ii) En politisk/ideologisk liberal rättighetskritik. iii) En empirisk, som menade att inga resultat nåddes med vårdinsatserna. iv) En juridisk som menade att individualpreventionen var juridiskt osund och orättvis. v) Samt en teoretisk kritik som byggde på att framhålla straffsystemets kontraproduktiva effekter genom stämpling. Vi kan också särskilja olika grupper av kritiker. Politiska aktivister, journalister och debattörer som framför allt jobbade inom olika föreningar som t.ex. KRUM och Fp. Jurister som förespråkade proportionerlig vedergällning. Abolitionister som ville avskaffa straffsystemet. Samt kriminologer som lyfte fram strukturella aspekter och speciellt den s.k. tillfällesstrukturen.

Betonas bör att kriminologerna inte ifrågasatte huruvida vi medelst det socialliberala förnuftet och med vetenskapen som ett verktyg kunde få bukt med brottsligheten eller inte – frågan var alltså inte *om* utan *hur*. Problemet med behandlingstanken var inte dess utilitaristiska grundprinciper, utan att individualpreventionen saknade empiriskt stöd och därför behövde reformeras (Andersson 2002, s. 60 ff., och s. 91 ff.).

Den kritik som fick det reella genomslaget var emellertid den juridiska kritiken mot brottsbalkens individualpreventiva utformning. Kritiken menade att den

2. Folkpartiet, det liberala partiet i Sverige, är troligen det parti som förflyttat sig mest på en klassisk vänster-höger skala från 1960- och 70-talens socialliberalism över 1980- och 90-talens nyliberalism till 2000- och 2010-talens s.k. kravliberalism.

utilitaristiska rationalitet som underbyggde såväl individualprevention som allmänprevention borde avföras från dömandenivån eftersom den ledde till rättsosäkerhet (Andersson 2002, s. 66 ff.). Dessa kritikernas huvudargument var att ett rättvist straffsystem inte kunde bygga på att straff utdömdes för att nå positiva konsekvenser. Detta kan ses som ett direkt angrepp på den förmenta godheten i det liberala förnuftet – i moralfilosofiska termer innebär detta att framhålla att det *Goda* (i termer av minskade brottslighet) inte är samma sak som det *Rätta* (Andersson 2017a). Detta är också denna fråga som kom att splittra de svenska behandlingsskritikerna. Kriminologerna ifrågasatte som sagt aldrig den utilitaristiska logiken bakom behandlingstanken, vad de ville diskutera var kriminalpolitikens rationalitet och hur politiken skulle utformas för att verka brottspreventivt. Juristernas utgångspunkt var istället att byta ut hela den utilitaristiska grunden för straffandet, vilket också skedde genom straffvärdereformen 1989. Argumentet mot preventiva hänsyn i dömandeprocessen var att rätten inte skulle vara statens instrument, utan statens gräns – staten måste motivera utdömandet av straff på annat sätt än att det är bra för individen eller samhället. Denna syn på rätten formuleras ordentligt första gången i en rapport från Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik betitlad *Nytt Straffsystem* (Brå 1977, s. 200 ff.). Men det är dels i utredningarna bakom (SOU 1986:13-15) och dels propositionen till 1989 års straffvärdereform som denna syn på rätten formuleras (prop. 1987/88:120).

Behandlingstankens fall i Sverige kan alltså sammanfattas i att de individualpreventiva (men även allmänpreventiva) hänsyn som styrte frågan om påföljdsval i brottsbalken ersattes med en vedergällningsprincip byggd på proportionalitet mellan brott och straff. Men på lagstiftningsnivå kvarstår fortfarande allmänprevention som huvudskälet för att kriminalisera, och verkställandet av straff och påföljder ska göras på individualpreventiv grund (prop. 1987/88:120).

För att titta på genomslaget av behandlingsskritiken ska vi nu gå vidare och titta på den borgerliga regeringsperioden 1976 till 1982.

Den borgerliga perioden 1976 till 1982

I det höger vågsargument som presenterats ovan blir perioden under och efter behandlingsskritiken central. Det är under 1970-talet, och speciellt under den borgerliga regeringsperioden 1976 till 1982 som den straffande vändningen därigenom borde fått sitt momentum. Regeringsskiftet 1976 innebar att socialdemokraterna för första gången sedan 1932 inte längre var i regering. Vi ska därför gå över till att titta på denna period.

Går vi tillbaka till M:s program från 1969 var en av de kriminalpolitiska punkterna att »(a)ministrativa frihets- och rättighetsberövanden måste i ökad utsträckning bli reglerade genom förfaranden, som bättre tillgodoser medborgarnas krav på rättssäkerhet« (Moderaternas partiprogram citerad i Wieslander 1974, s. 61). Citatet är intressant på två sätt: dels kritiseras den tillämpningsform som var den socialliberala behandlingstankens främsta uttryck – nämligen tvångslagstiftning reglerad via administrativ rätt. Dels är citatet uttryck för en klassiskt konservativ syn på staten och rätten.

Den svenska kriminalpolitiken från 1910-talet och framåt utvecklades framför allt genom tvångslagstiftning reglerad genom administrativ rätt (Andersson & Nilsson 2017). Detta innebar att det var tjänstemän, läkare och andra administratörer som beslutade om diverse åtgärder. Dessa åtgärder prövades och behandlades i förvaltningsdomstolar där frågor om samhällsskydd, vårdbehov och dylikt låg till grund för beslut. I sin praktik innebar detta att de klassiska straffrättsliga frågorna om skuld och uppsåt och de möjligheter till försvar som följde av en straffrättslig prövning av ens sak förnekades dem som låstes in, tvångsvårdades eller tvångsuppfostrades via alkoholistlagen, barnavårdslagen, lösdriverilagen eller interneringslagen. De krav på rätten som lyftes i Moderaternas (M) partiprogram från 1969 liknar således i hög grad juristernas kritik av behandlingssideologin. Att M vill betona rättsäkerhet i sin kriminalpolitik förvånar inte. Inom klassisk konservatism är frågan om statens och statens maktutövning central och att då betona rättssäkra förfaranden över utilitaristiskt grundade effektivitetsresonemang kan inte sägas förvåna. Det kriminalpolitiska program som kom 1982 och ersatte 1969 års program fick namnet *Förstärkt rättstrygghet*.

Tittar vi på den borgerliga regeringsperioden 1976 till 1982 kan den inte heller förstås som ett ifrågasättande av den svenska välfärdsstaten (Lindvall 2004; 2006). Onekligen fanns det under perioden många problem som prövade den svenska välfärdsstaten, men den borgerliga strategin gick mest ut på att försöka möta kriserna med klassisk Keynesianism (Lindvall 2004; 2006). I den borgerliga kriminalpolitiken kom klassiska konservativa idéer till uttryck, som tron på patrullerande polisens betydelse.³ Det faktum att två av tre justitieministrar under de två mandatperioderna tillsattes som opolitiska, d.v.s. de saknade uttalad poli-

3. M:s ambition att införa kvarterspoliser responderar väl med den kritik som framfördes mot svensk polis efter förstatligandet och införandet av bilpatrullering.

tisk tillhörighet, är också talande.⁴ Moderaternas betoning av rättssäkerhet går även igen i partiprogrammet hos ett av de andra regeringspartierna under perioden, Centerpartiet (C). I C:s program från 1970 saknades rubriken kriminalpolitik och rättsliga frågor diskuterades istället under rubriken »Frihet och rättssäkerhet«. C:s betoning av likhet inför lagen och rättssäkerhet ekar juristernas kritik av behandlingstanken: »Den offentliga sektorns expansion och förvaltningsorganens vidgade befogenheter ökar behovet av skydd för medborgarna mot fel och misstag från förvaltningens sida« (Wieslander 1974, s. 116).⁵

Perioden 1976 till 82 kännetecknats alltså inte av någon generell vilja att avveckla den svenska välfärdsstaten (Lindvall 2006, s. 13 f.). Däremot fanns det kritik mot en interventionistisk stat som trodde sig veta människors bästa och som därför godtyckligt ingrep i människor liv. Att såväl M som C reagerar på detta handlar inte om en högerväg utan kan istället kopplas till dessa partiers konservativa och i C:s fall korporativistiska samhällssyn.⁶ Men framför allt ligger såväl C:s som M:s positioner i linje med kritiken av behandlingstanken, d.v.s. avsaknaden av positiva resultat, men framför allt den juridiska kritikens fokusering på det rättsosäkra förfarandet.

Man kan även tycka att tesen att högern drivit socialdemokraterna framför sig i kriminalpolitiken borde gett något konkret avtryck, exempelvis genom att vinna val eller genom goda opinionssiffror. När Demker och Duus-Otterström (2009) ger sig på att förklara den straffande vändningen i Sverige blir högervändningsargumentet centralt, där hävstången i vridningen utgörs av fokuseringen på brotts-offret. Samtidigt prövar de även ett annat resonemang – den partistrategiska frågan. Tesen här är att de politiska partierna är röstningsmaximerande organisationer och att man därför kör den repressiva kriminalpolitiska linjen:

There are two replies to this. On the one hand, criminal policy is not and has never been held as important by the Swedish electorate (Holmberg and Oscarsson 2004, Demker and Duus-

4. Perioden 1976 till 1979 hade Sven Romanus, opolitisk, positionen och mellan 1981 till 1982 hade Carl Axel Petri, även han opolitisk, positionen. Romanus hade varit i allra högsta grad involverat i det svenska utredningsväsendet och aktivt jobbat i flera centrala offentliga utredningar under 1950- och 60-talet.
5. Tredje regeringspartiet, Folkpartiet var det parti som stått närmast KRUM. De har rubriken Kriminalvård i sitt program. Det som räknas upp där under låter som om det hämtats direkt från KRUM:s kravlista.
6. Folkpartiet har inga sådana skrivelser i sitt program. Här får vi nöja oss med formuleringen: »Lagar och förordningar skall vara klart formulerade« (Wieslander 1974: 176).

Otterström 2007), and it is consequently doubtful whether there are enough gains in voting to be mined to warrant the vastly increased attention given to criminal policy by the parties. In line with this, Moderaterna actually lost electoral support throughout most of the 1980s the period when they wrote much more prolifically on crime than other parties. (Demker Duus-Otterström 2009, s. 292)

Att Demker och Duus-Otterström likväl ser en straffande vändning framdriven av M:s repressiva politik under 1980-talet framstår inte som övertygande.⁷ Särdeles intressant i det Demker och Duss-Otterström säger blir frågan om högern skjuter vänstern framför sig i kriminalpolitiken. Exempelvis tycks Estrada (2004) mena att så sker. Att M då förlorade väljarstöd under 1980-talet gör det till en mycket berättigad fråga huruvida det var partistrategiskt rationellt att försöka knuffa S framför sig i kriminalpolitiken.

Sammanfattar vi den borgerliga perioden 1979 till 1982 blir en slutsats att de borgerliga regeringarna under perioden inte utnyttjar behandlingskritiken för att genomföra en repressiv högersväng. Vad vi ser är snarare hur den socialliberala rationaliteten ifrågasätts politiskt och utmanövreras till förmån för framför allt ett konservativt förhållningssätt. Vi ska nu gå över till att titta på den socialdemokratiska reaktionen på behandlingskritiken.

Allas vårt ansvar – socialdemokratisk reformering inom kriminalpolitiken

Straffande vändning-resonemanget bygger på en framställning av kriminalpolitiken som irrationell och utan ideologiskt innehåll. Det är populistiska överväganden som hela tiden övertrumfar ett rationellt sakpolitiskt innehåll. Frågan är dock om socialdemokraterna saknar såväl ideologiskt innehåll som ideologisk kompass i den kriminalpolitik som partiet utvecklar efter behandlingskritiken? Jag har i andra sammanhang (Andersson 2002) visat hur den socialdemokratiska regeringen under perioden 1982 till 1991 och efter återvalet 1994 utvecklar ett nytt kriminalpolitiskt förhållningssätt. Jag framhåller här två bärande strategier som bygger på Garlands (1996) idéer om två brottsproblem, vardagsbrott och grova brott. Dels har vi en *förnekelseprocess* där just politiska utspel och viljan att visa handlingskraft blir central. Dels har vi en *ansvarsgörandeprocess*, varmed medborgarna ska fås att bli aktiva i det brottsförebyggande arbetet. Men logiken i bägge

7. Forskning från den institution Demker och Duus-Otterström verkar vid visar att bara mellan 1 till 3 procent av väljarna från valet 1979 till valet 2014 uppgett lag och ordning som viktig fråga. Siffror i paritet med de för frågor om moral och religion. Toppåret är 2002 då fyra procent uppgett frågan som viktig (Valforskningsprogrammet 2018).

är densamma: kriminalpolitiken är till för *de skötsamma*. Gällande den grova brottsligheten ska straffen stå i fokus och det är det allmänna rättsmedvetandet som ska avgöra vad de olika brotten förtjänar i form av proportionerlig vedergällning. Detta resonemang är inget politikerna tagit ur luften, utan något i rakt nedstigande led härstammande från juristernas kritik av straffrättens utilitaristiska utformning (Andersson 2002, s. 80 ff.). Individualpreventionens oförmåga att handskas med de klassiska rättsprinciperna om förutsägbarhet och likhet inför lagen tar socialdemokraterna fasta på och framhåller att: »(d)et är nödvändigt att medborgarna upplever att rättsväsendet fungerar på ett rättvist och korrekt sätt« (prop. 1984/85:100, s. 18).

Även politiken mot de s.k. vardagsbrotten bygger på att de skötsamma ska stå i centrum. Men här ska de inte bara utgöra måttstocken utan även motorn – den skötsamme medborgaren ska aktivt delta i det brottsförebyggande arbetet. Politiskt formuleras dessa idéer i det kriminalpolitiska manifestet *Allas vårt ansvar* (DsJu 1996:59) som kom att sätta upp riktlinjerna för den kriminalpolitik som dominerat sedan dess. Texten framstår i sitt narrativ som en beskrivning av det folkrörelseideal som utgör socialdemokraternas historiska utgångspunkt: kollektivism, solidaritet, samverkan och lokala åtgärder ska, med stöd av staten, bygga ett tryggt Sverige. Frågan blir då: är fokuseringen på den skötsamma medborgaren något nytt för den socialdemokratiska politiken? Ser vi en substantiell förändring där socialdemokraterna lämnar sina grundvalar för att söka sig till en, i alla fall i delar, repressiv politik som bortser från gärningsmannen? Vi går därför vidare och diskuterar hur välförankrat det socialliberala förnuft och den liberala paternalism Garland beskriver i relation till välfärds-kriminalpolitiken egentligen var inom svensk socialdemokratin.

Att skydda och befrämja allmänheten

Det är svårt att överskatta betydelsen av Karl Schlyter, makarna Alva och Gunnar Myrdal och andra arkitekter bakom den svenska välfärdsstaten, men deras förankring i den socialdemokratiska samhällssynen kan på goda grunder ifrågasättas. Detta gäller även Lennart Geijer, socialdemokratisk justitieminister under behandlingstankens fall.⁸ Vad Schlyter, Myrdals och Geijer gav uttryck för var inte så mycket en socialdemokratisk styrning som en socialliberal styrning med rötter

8. Geijer hade ingen förankring inom det socialdemokratiska partiet när han utsågs till justitieminister. Han hämtas utanför de gängse rekryteringsområdena för socialdemokratiska ministrar och många inom partiet ville ha Carl Lidbom som justitieminister (Bjereld, 2015).

i den socialliberala synen på den sociala frågan från 1800-talets slut och framåt. Men för socialdemokratin i övrigt var det snarare skötsamhetsidealet som styrde socialpolitiken (se t.ex. Berggren & Trädgårdh 2006, s. 254 ff., Rothstein 1994). Här blir också Bo Rothsteins (1994) kritik av Yvonne Hirdmans (1989) beskrivning av makarna Myrdals påverkan på socialpolitiken viktig. Enligt Rothstein överbetonar Hirdman makarna Myrdals påverkan på den socialdemokratiska politiken. För Rothstein är det socialminister Gustav Möller och hans socialdemokratiska skötsamhetsideal som styr socialpolitiken, inte Myrdals socialliberala paternalism. Detta blir också tydligt i socialdemokraternas val av en generell och inte en behovsprövad välfärd, där behovsprövning ligger i linje med ett socialliberalt förtjänstresonemang. Kriminalpolitiskt blir detta synligt på olika sätt. Under behandlingsideologin blir det arbetsmoral och skötsamhetsideal snarare än Schlyters paternalism som blir verkstad. Från lösdriverianstalterna över alkoholistanstalterna till fängelseindustrierna handlar rehabilitering om att lära sig vara nykter, skötsam och att göra rätt för sig genom att jobba. Med andra ord bygger den svenska behandlingsideologin i sin praktik på det socialdemokratiska skötsamhetsidealet (Nilsson 2013, Andersson & Nilsson 2017).

När förespråkarna för att det skett en straffande vändning i Sverige diskuterar avtrycket denna vändning gjord i den faktiska politiken blir deras stöd få. Försök att kvantifiera vändningen har bland annat gjorts genom att undersöka förändringar av fångpopulationen. Problemet är att beläggen för denna ökade repression är få sett till fångpopulationens utveckling över tid (Bondesson 2005, von Hofer 2011, kap. 7, Tham 2018, s. 42 ff.). Däremot blir det tydligt att det skett förändringar i strukturen rörande vilka brottstyper man döms till fängelse för. Här är det framför allt rörelsen från ett straffsystem inriktat på stöldbrott till ett system inriktat på narkotika, som blir tydligast under perioden. Narkotikapolitiken är det som sticker ut i Sverige, men även här återfinns faktorer som talar emot högervridningstesens. För det första antas narkotikastrafflagen redan 1968, alltså innan behandlingstankens fall. Vidare sker lagens skarpaste repressiva utveckling (1968-74) (Victor 2007) även den innan fallet, och således innan moderaterna påstås påbörja användandet av kriminalpolitiken som medel (Denker & Duus-Otterström 2009). Mitt argument här är att detta inte är speciellt förvånande eftersom det socialdemokratiska skötsamhetsidealet gått från att fokusera på arbetsovilja genom att slå ner på lösdriveri, alkoholism och stöldbrott till att istället fokusera på narkotika (Andersson 2017b). Den starka kopplingen mellan såväl den svenska nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och valet av narkotikapolitik har också framhållits av Lenke (2009) som menar att valet av den repressiva

narkotikapolitiken går att koppla till den folkrörelseledda nykterhetspolitiken och dess ideal om total avhållsamhet, liksom ett moraliserande av missbruket.

Även den förändrade åtalspraxis gällande eget bruk som sker i början på 1980-talet, och som brukar ses som övergången från en medicinsk förståelse av missbruk till ett strafftänkande, kan förstås ur ett skötsamhetsideal. Som nämnts ovan bör den kritik som den ursprungliga klientrörelsen genom KRUM framförde förstås som en fortsättning på, snarare än ett brott med, den uppfostrande paternalism som är det socialliberala förnufts uttryck. Det är alltså samma »goda vilja« bakom behandlingsideologin hos Schlyter som hos de unga folkpartisterna i KRUM. När denna »goda vilja« sedan besegras av en restriktiv narkotikapolitik är det också från vänster, från marxister, socialister och SKP:are⁹ problembilden hämtas: knarkaren tillhör trasproletariatet och ska inte daltas med. Med arbetsträning, skötsamhet, avhållsamhet ska missbruket besegras. Att man därmed ändrar åtalspraxis för egenbruk borde inte förvåna någon.

Den socialdemokratiska reformeringen av kriminalpolitiken efter behandlingskritiken kan därför svårligen tolkas som en populistisk straffande vändning och högervändning. Rimligare är att se skeendena som ett uttryck för hur det socialdemokratiska skötsamhetsidealet helt tar över från det socialliberala förnuftet som hårbärgerat behandlingsideologins förment välmenande paternalism. Socialdemokratin bygger sålunda upp sin (nya) kriminalpolitik kring en klassanalys där det är de skötsamma som ska skyddas och uppmuntras och där brottslighet blir ett hot mot de skötsamma medborgarnas liv. Att begå brott är alltså att vara osolidarisk med samhället.

Problembilder och lösningar kommer (igen) från forskningen

Huvudargumentet i detta paper är att det egentligen inte var välfärds-kriminalpolitiken som föll, utan en specifik form av rationalitet inom behandlingsideologin – det socialliberala förnufts goda vilja. Det är denna utilitaristiska rationalitet där staten paternalistiskt griper sig an och korrigerar sina medborgare, eftersom staten tror sig veta bäst hur människor ska leva sina liv, som försvinner ur det kriminalpolitiska samtalet i Sverige. Ett problem med den beskrivning av kriminalpolitiken som den straffande vändningen genererar är hur vi ska förstå att varken brottsprevention eller rehabiliterande och behandlande insatser försvunnit ut ur

9. Nils Bejerot, arkitekten bakom svensk narkotikapolitik, hade sin politiska bakgrund i SKP, Sveriges Kommunistiska Parti och han bildade Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle med den socialdemokratiska riksdagsmannen och fackföreningsaktivisten, Yngve Persson.

kriminalpolitiken? Snarare tycks dessa frågor vara viktigare än någonsin. Internationellt har forskare, för att komplicera denna bild, tagit upp något vi kan benämna *den preventiva vändningen* (the preventive turn) där man menar att kriminalpolitikens fokus också i hög grad numera ligger på brottsprevention (se Wahlgren i detta nummer). Men hur ser då bilden ut i Sverige?

Jag har i olika sammanhang skrivit om hur psykologiskt och medicinskt grundade behandlingsåtgärder i allt högre grad har kommit att påverka svensk kriminalvård (Andersson 2012; 2016; 2017b). Troligen är det så att de faktiska behandlingsinsatserna inom svensk kriminalvård är långt mer omfattande i dag än när behandlingstanken stod som starkast, men det är troligen även så att vetenskapernas inflytande på behandlingsprogrammen inte heller varit starkare. Kriminalvården har ett vetenskapligt råd och behandlingar och insatser ska vara evidensbaserade. Emellertid är det varken kriminologer som styr utvecklingen av dessa åtgärder och behandlingsprogram, istället är det psykologin och psykiatrin som dominerar, utifrån en klassisk weberiansk ändamålsrationalitet.

Vad gäller brottsprevention i stort är det *Allas vårt ansvar* från 1996 och dess uppradering *Tillsammans mot brott* (skr 2016/17:126) som styr. Även här är forskningens inflytande mer än påtagligt, men inte heller här kan vi prata om den goda vilja som det socialliberala förnuftet gav uttryck för. Vad som dominerar här är den what works-forskning som i Sverige till del växte fram som en reaktion mot de kriminologer som kritiserade behandlingstanken (Andersson 2002, s. 103 ff.). En kriminologi uppbyggd kring tillfällesstrukturens betydelse för brottsligheten och där gärningsmannen är ett postulat och det förnuft som genomsyrar det hela är ett instrumentellt förnuft.

Den kunskapsfientliga och irrationella kriminalpolitik som borde utmärka Sverige efter den straffande vändningen framkommer framför allt inte i det senaste kriminalpolitiska styrdokumentet, regeringens skrivelse *Tillsammans mot brott*:

Sverige är fortfarande i grunden ett tryggt och säkert land med en relativt låg nivå av brottsutsatthet och ett högt förtroende för rättsväsendet. Det är positivt och något att ta fasta på. Samtidigt är utsattheten för brott och den upplevda tryggheten ojämnt fördelad i samhället. Kvinnors otrygghet är t.ex. betydligt större än mäns. Viss brottslighet förefaller minska medan den ökar inom andra områden. (skr 2016/17:126)

I programmet framträder bilden av hur brottsligheten utgör ett problem eftersom den på olika sätt hotar människors välfärd. Att förebygga brott blir här ett välfärdsprojekt och trygghet mot brott lika viktigt för välfärden som social och

ekonomisk trygghet. Men det är inte bara de skötsamma som är i fokus utan även personer som begår brott och man framhåller exempelvis att »(...) brottsbelastade ungdomar har en betydligt sämre hälsa än andra. De tillhör dessutom en mer resurssvag grupp, såväl under uppväxten som under de tidiga vuxenåren. Forskning visar att fysisk och psykisk ohälsa och för tidig död är mer vanligt förekommande bland dem som är brottsligt belastade. Ungdomsbrottslingar har även en ökad risk för självmord« (skr 2016/17:126, s 4). Här skriver socialdemokraterna återigen in sig i den egna välfärdspolitiklogiken – strukturella socioekonomiska analyser som motiverar kollektiva insatser.

Bilderna av en oförnuftig, valtaktiskt, repressiv och partipolitisk bunden kriminalpolitik tycks få lite stöd sett till hur kriminalpolitiken i sin praktik tagit form i Sverige. Eller för att citera den före detta socialdemokratiska justitieministern Laila Freivalds: »Kriminalpolitik är givetvis inte bara nya lagar. Det är inte ens främst det. Kriminalpolitik är att utveckla och utnyttja samhällets förmåga att bekämpa brottsligheten« (DN-debatt 1997-08-01). Onekligen har vi sett vad jag i andra sammanhang benämnt lagstiftningsoptimism (Andersson & Nilsson 2017). Men samtidigt har vi också sett ett juridiskt motstånd mot denna lagstiftningsoptimism där juristerna bland annat framhåller att arbetet med nya lagar ofta är så dåligt att de i flera fall inte kommer att få de avsedda resultaten (Ibid.). En fråga är om inte lagstiftningsoptimismen rimligen förklaras bättre av den generella nedminskningen av politiska styrmedel som följt på dels svensk politiks anammande av såväl en nyliberal politisk ekonomi som en new public management-styrning av den offentliga verksamheten, och dels Sveriges EU-medlemskap (Ibid.).

Avslutande reflektioner

När Franklin Zimring på en konferens anordnad av *American Society for Criminology* kommenterade Garlands jämförelse av repressionsnivåerna i USA med Storbritannien var detta enligt Zimring som att jämföra: »a haircut to a beheading« (Green 2012, s. 58). Green använder citatet i en antologi som avhandlar tessen om *Scandinavian exceptionalism* och han framhåller det orimliga i att jämföra de nordiska länderna med USA. Att bara jämföra de nordiska länderna med andra delar av den anglosaxiska världen tycks bli paradoxalt. Om straffande vändningen har sitt ursprung i USA skulle man kanske kunna säga att den anglosaxiska världen i stort sett en punitive (hair)trim och det vi sett i Sverige bäst kan jämföras med att titta i katalogen över potentiella frisyrier.

Emellertid finns det goda grunder att ifrågasätta om det är en straffande vändning vi sett i västvärlden. Bernard Harcourt (2006; 2011a; 2011b) har påvisat att

fångpopulationen i USA står i relation till antalet inlåsta på andra tvångsinstitutioner. Den ökning av fångpopulationen som utgör startpunkten för Garlands straffande vändning motsvaras av en liknande minskning av intagna på mentalsjukhus (Raoult & Harcourt, 2017, s. 152). Samma skeenden framträder också i Frankrike (Ibid.). Raoult och Harcourt framhåller också att dessa resultat ifrågasätter: »(...) the idea that a recent culture of control explains rising prison rates in the Anglo-Saxon world (...)« De menar vidare att misslyckandet med att »(...) take into account mental hospitalization and asylum rates in penology research when trying to understand the cause and consequences of prison incarceration rates may be seen retrospectively as a major oversight (...)» (Raoult & Harcourt 2017:175-6).

Syftet med denna artikel var att analysera huruvida tesen om den straffande vändningen är tillämpbar på svenska förhållanden. Sett till förd politik tycks denna tes stöta på problem. Den straffande vändning som identifierats i retoriken förefaller inte ha något substantiell motsvarighet i praktiken. I sin praktik handlar svensk kriminalpolitik om att förebygga brott, ett arbete som genomförs via insatser inom kriminalvården, genom lokala insatser uppbyggd kring s.k. situationell och social brottsprevention, men framför allt genom samverkan mellan olika myndigheter. En ytterligare problematik bakom tankarna på en straffande vändning handlar om valet av jämförelsepunkter. Om utgångspunkten är att perioden 1965 till 1972 utgör Nollpunkten i analysen tycks en högervändning uppenbar. Men som Jeffrey Meyer och Pat O'Malley (2009) framhåller utgjorde den kriminalpolitik som numera framställs som höjden av *penal welfarism* problemet för de kritiska kriminologerna på 1960- och 70-talet.

Mitt argument är att den välfärds-kriminalpolitik som Garland beskriver var uttryck för ett liberalt förnuft, medan den svenska socialdemokratiska välfärdsstaten i betydligt högre uträckning var uttryck för en marxistisk klassanalys. Och vad vi då sett inom kriminalpolitiken i Sverige är inte välfärds-kriminalpolitikens fall utan den socialliberala paternalismen fall. Och till skillnad från Garland menar jag att detta *inte* innebar slutet för välfärds-kriminalpolitiken, snarare bör den ses som slutet på välfärdsstatens socialliberala arv och socialdemokratins slutgiltiga övertagande av välfärds-kriminalpolitiken. Det är alltså slutpunkten på den strid mellan socialliberal paternalism och socialdemokratisk skötsamhetsmoral som pågått i Sverige i alla fall sedan 1920-talet. Men innebär detta en rörelse i en repressiv riktning? Här blir svaret nej. Lagstiftningsoptimismen till trots – vad som utmärker den socialdemokratiska kriminalpolitiken såväl före som efter välfärds-kriminalpolitikens förmenta fall är det socialdemokratiska skötsamhetsidealet, ett ideal som innefattar såväl rehabiliterande och förebyggande åtgärd

som repressiva. Socialdemokraterna tycks ha varit lika beredda att använda repressiva medel på 1930-talet som 2010-talet. Utrangerandet av det socialliberala förnuftet hade dock även konsekvenser för den politiska högern i Sverige och här blir Garlands kulturtes intressant. Med socialliberalismens fall får den konservativa kriminalpolitik som Moderaterna varit uttryck för en dominerande ställning inom högerblocket inom svensk politik, något som man inte haft sedan början på 1900-talet. Däremot utgör detta i sig inget nytt, utan det är en politik som följer klassiska konservativa linjer.

Att det inom svensk forskning görs sådana övertolkningar av kriminalpolitiska skeenden beror troligen på en räckta faktorer (för exempel se Estrada 2004; Demker och Duus-Otterströms 2009, Lenke 2007 eller Tham 2018). Dels har vi metodologiska aspekter på det hela. Forskarna handskas med historiska och kvalitativa data på samma sätt som man gör med kvantitativa data. Exempelvis blir valet av startpunkt avgörande för historiska studier. En illa vald startpunkt påverkar hela tolkningen. Ungdomsbrottsligheten men även missbruk (låt vara att det är en rörelse från alkohol till narkotika) har varit heta kriminalpolitiska ämnen hela 1900-talet. Att omotiverat börja sin studie exempelvis under 1970-talet kan ställa till stora tolkningsproblem. Dels handlar det också om hur man handskas med tidigare forskning. Inom historieämnet är tidigare forskning central för att vi ska kunna dra slutsatser, och det gäller för forskaren att ha uttömmande kunskap om densamma. Samhällsvetare däremot tycks ha en oroande tendens att välja det man gillar eller hittar. Bristfälligt handskande med och otillräckligt arbete med tidigare forskning kan leda mycket fel. En ytterligare aspekt här blir frågan om användandet av internationell forskning för svenska förhållanden. Att tämligen ograverat och kontextlöst lyfta över resonemang och begrepp utvecklade för analyser av USA och Storbritannien till Sverige känns svårmotiverat. Att man sedan använder begrepp som någon form av »cookie-cutter« gör det hela mer tveksamt. En sista anledning jag ser till dessa övertolkningar av kriminalpolitiska skeenden beror troligen på vad som kan benämnas en generell *verifieringstendens*, d.v.s. forskarna tror att historiska teser kan verifieras på sammas sätt som enkla kvantitativa påståenden. Men historiska frågeställningar tycks inte låta sig besvaras utifrån ett så förenklat förhållningssätt till historiska skeenden.

Referensförteckning

- Allas vårt ansvar: ett nationellt brottsförebyggande program.* (DsJu 1996:59). Stockholm: Fritzes.
- Andersson, R & Nilsson, R (2017). *Svensk kriminalpolitik*. Upplaga 2. Stockholm: Liber.

- Andersson, R & Nilsson, R (2015). Telling the Truth about Crime: The Past and Present of Swedish Criminology, i *Retfærd*, 38(2), s. 79-93.
- Andersson, R (2017a). The Downfall of the Rehabilitative Ideal and the Establishing of a new Political Legitimacy in Swedish Crime Policy 1965 to 1989. *Bergen Journal of Criminal Law & Criminal Justice*, 5(2), s. 108-130.
- Andersson, R (2017b). A Culture of Intervention – Vagrancy and Drug Treatment in Sweden from the Late 19th Century Until Today. I Scharff-Smith, P & Ugelvik, T (red). *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice: Embraced by The Welfare State*. Palgrave: Palgrave Studies in Prisons and Penology.
- Andersson, R (2016). Moral Engineering & Neuropsychiatry – Recasting a Culture of Intervention in Sweden. *Journal of Modern Education Review*, 6(4), s. 255-70.
- Andersson, R (2012). A blessing in disguise – The ADHD-diagnoses and Swedish correctional treatment policy in the 21st century. I Ugelvik, T & Dullum, J (red.). *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*. London: Routledge.
- Andersson, R (2002). *Kriminalpolitikens väsen*. Diss. Stockholm: Univ., 2002.
- Berggren, H & Trägårdh, L (2006). *Är svensken människa?: gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedt.
- Bjereld, U (2015). *Och jag är fri: Lennart Geijer och hans tid*. Stockholm: Atlas.
- Bondesson, U (2005). Levels of punitiveness in Scandinavia: description and explanations. I Pratt, J; Brown, D; Brown, M; Hallsworth, S & Morrison, W. *The new punitiveness: trends, theories, perspectives*. Cullompton: Willan.
- Daems, T (2008). *Making sense of penal change*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Demker, M & Duus-Otterström, G (2009). Realigning criminal policy. Offender and victim in the Swedish party system over time. I *International Review of Sociology/Revue Internationale de Sociologie*, 19(2), s. 273-296.
- Eriksson, T (1977). *Politik och kriminalpolitik*. Stockholm: Norstedt.
- Estrada, F (2004). The Transformation of the Politics of Crime in High Crime Societies. I *European Journal of Criminology*, 1(4), s. 419-443.
- Frievalds, L (1997-08-01) DN Debatt. *Halvtidsfrigivningen avskaffas helt*.
- Garland, D (2001). *The culture of control: crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Green, D (2012). Media, crime and Nordic exceptionalism: the limits of convergence. I Ugelvik, T & Dullum, J (red.). *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*. London: Routledge.
- Harcourt, B (2006a). From the asylum to the prison: Rethinking the incarceration revolution. *Texas Law Review*, 84(7): 1751-2135.
- Harcourt, B (2011a). An institutionalization effect: The impact of mental hospitalization and imprisonment on homicide in the United States, 1934-2001. *Journal of Legal Studies*, 40(1): 39-83.
- Harcourt, B (2011b). Reducing mass incarceration: Lessons from the deinstitutionalization of mental hospitals in the 1960s. *Ohio State Journal of Criminal Law* 9(1): 53-58.
- Hirdman, Y (1989). *Att lägga livet tillrätta: studier i svensk folkhemsolitik*. Stockholm: Carlsson.

- Hofer, H von & Nilsson, A (red.) (2007). *Brott i välfärden: om brottslighet, utsatthet och kriminalpolitik: festskrift till Henrik Tham*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Inghe, G & Inghe, M-B (1967). *Den ofärdiga välfärden*. Stockholm: Tiden/Folksam.
- Lenke, L (2009). Dryckes mönster, nykterhetsrörelser och narkotikapolitik. I von Hofer, H. *Leif Lenke in memoriam: valda skrifter*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Lenke, L (2007) Kriminalpolitiken som partipolitiskt »högerprojekt« – en evig självklarhet? I Hofer, H von & Nilsson, A (red.). *Brott i välfärden: om brottslighet, utsatthet och kriminalpolitik: festskrift till Henrik Tham*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Lindvall, J (2006). *Ett land som alla andra: från full sysselsättning till massarbetslöshet*. Stockholm: Atlas.
- Lindvall, J (2004). *The politics of purpose: Swedish macroeconomic policy after the golden age*. Diss. Göteborg: Univ., 2004.
- Meyer, J & O'Malley, P (2009). *Missing the Punitive Turn? Canadian Criminal Justice, 'Balance' and Penal Modernism*. Sydney law school: Legal studies research papers 09/95.
- Pedersson, A (2017). *En fängslande vetenskap?: kriminologi i Sverige, 1885-1965*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Pratt, J, Brown, D, Brown, M, Hallsworth, S & Morrison, W (2005). *The new punitiveness: trends, theories, perspectives*. Cullompton: Willan.
- Raoul, S & Harcourt, B (2017). The mirror image of asylums and prisons: A study of institutionalization trends in France (1850-2010). *Punishment & Society*, 19(2), s. 155-179.
- Regeringens budgetproposition 1984/95:100, bilaga 4.
- Rothstein, B. Att administrera välfärdsstaten: några lärdomar från Gustav Möller, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, Nr 36-37, s. 68-84.
- Rothstein, B (1994). *Vad bör staten göra?: om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. 1. uppl. Stockholm: SNS (Studieförb. Näringsliv och samhälle)
- Tillsammans mot brott: ett nationellt brottsförebyggande program*. Regeringens skrivelse 2016/17:126. (2017). Stockholm: Justitiedepartementet, Regeringskansliet.
- Victor, D (2007). Narkotikabrottslighetens gärningsmän och offer. I Hofer, H von & Nilsson, A (red.). *Brott i välfärden: om brottslighet, utsatthet och kriminalpolitik: festskrift till Henrik Tham*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Wieslander, H (red.) (1974). *De politiska partiernas program*. 4., bearb. uppl. Stockholm: Prisma.
- Valforskningsprogrammet (2018) https://valforskning.pol.gu.se/digitalAssets/1684/1684327_faktablad-11-viktiga-sakfr--gor.pdf